

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Л. А. ПОКАСЬ, доцент Інституту природничо-географічної освіти та екології НПУ імені М.П.Драгоманова,
кандидат педагогічних наук

Спрямованість державних нормативних документів про школу на набуття учнями системи компетентностей у процесі навчання зобов'язує українського вчителя до реалізації поставлених завдань. Досліджуючи дидактичні засади компетентцій, ми побачили потребу в розмежуванні ключових понять «компетентність» і «компетентність», оскільки аналіз науково-педагогічної літератури показав, що вживання дефініцій «компетентність» та «компетентність» не є однозначним. Тож спробуємо розібратися у виявлених суперечностях понятійних тлумачень.

Посилення глобалізаційних та трансформаційних процесів у світовій економіці, удосконалення технологій, збільшення конкуренції на ринку праці спонукало підприємців спрямувати інвестиції в розвиток людських ресурсів. Саме це й зумовило підвищення вимог, яким має відповідати молода людина для успішного входження у самостійне життя та самореалізації в ньому.

Пріоритетним напрямом розвитку сучасної вітчизняної та світової освіти стало перенесення акцентів зі знань та вмінь як основних результатів навчання на формування в учнів системи компетентцій та компетентностей. Саме компетентності, на думку багатьох зарубіжних експертів, є тими індикаторами, які дають можливість підготувати учня, випускника до активної участі у житті суспільства [6].

Ця проблема постала з особливою актуальністю саме сьогодні, тому науковці та педагоги висловлюють сумніви щодо можливостей традиційної системи освіти розв'язати поставлені перед школою сучасні завдання. Прямуючи до світових якостей духовного, економічного, соціокультурного життя суспільства, Україна на державному рівні підтверджує провідну роль освіти у справі реалізації цих стратегічних планів. Метою сучасної освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її розумових і фізичних здібностей, виховання моральних якостей, інтелектуально-творчого потенціалу народу.

Проблема формування компетентцій активно досліджується вітчизняними вченими. Це пояснюється тим, що Україні потрібні європейські ноу-хау. Досвід європейських партнерів і американців у розумінні змісту компетентцій є необхідним для подальшої успішної реалізації міжнародних проектів за участі вітчизняних висококваліфікованих спеціалістів.

© Покась Л. А., 2012

Інтенсивний розвиток теорії та практики компетентнісного підходу в освіті у зарубіжних країнах припадає на 80-ті рр. XX ст. У 1996 р. у м. Берн відбувся симпозиум у рамках проекту «Середня освіта для Європи», на якому було зазначено: «Якщо ми хочемо дати підростаючому поколінню шанс на успіх, то важливо точно визначити основні знання – фундамент компетентцій, якими повинні оволодіти учні, щоб підготуватися до самостійного життя або до одержання вищої освіти» [12, с. 17]. На теренах України одну із спроб осмислення мети освіти як формування компетентності здійснив у 1996 р. Б. Г. Чижевський [9]. У 2003 р. уряд нашої держави прийняв програму «Цілі розвитку тисячоліття: Україна» [14] як стратегію економічного зростання й розвитку країни. У цьому документі проголошується курс України на досягнення найвищих стандартів якості в освіті. На сьогодні відомі різні моделі оцінювання якості освіти [3]. Якість освіти як соціальна категорія має відповідати потребам суспільства й визначати результативність сучасного процесу освіти, тобто сформована компетентна особистість стає показником якості.

Завдання реалізації компетентнісного підходу відображені у нормативних документах про освіту: Державному стандарті базової і повної загальної освіти, критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів, навчальних програмах з предметів освітньої галузі «Природознавство».

Загальнометодичні аспекти цієї проблеми досліджують вітчизняні і зарубіжні науковці: Н. Бібік, С. Бондар, Т. Гільберг, І. Гурняк, Е. Зеер, І. Зимня, Ю. Татур, С. Капіруліна, Н. Кузьміна, В. Краєвський, Л. Круглик, І. Родигіна, А. Хуторської, С. Шилов.

Пропонуємо розглянути походження дефініцій «компетентність», «компетентності», з'ясувати їх сутність та вживання у педагогічній освіті (див. таблицю).

Аналіз поняття «компетентність» показав, що на перший план виходить значення «здатність до дії», можливість застосовувати знання для виконання продуктивної діяльності. Вважаємо, що таке визначення компетентності є найбільш відповідним до трактування цього поняття в сучасній педагогічній науці та практиці. Компетентність людини ґрунтується на знаннях, досвіді, системі цінностей, набутих і розвинутих завдяки навчанню, що дає можливість адекватно діяти у життєвих ситуаціях, ефективно розв'язувати теоретичні та практичні проблеми, що виникають у реальному житті.

Т а б л и ц я

Автор (або джерело)	Термін «компетенція» (визначення)	Термін «компетентність» (визначення)
Великий тлумачний словник сучасної української мови	Вживається у двох значеннях: «1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи» [2]	«Компетентність – це властивість за значенням «компетентний» // поінформованість , обізнаність , авторитетність ; 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікаційний ; 2) який має певні повноваження; повноправний , повновладний »
Бібік Н.	«Компетенції – це відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат» [4]	
Краєвський В. Хуторської А.	«Компетенція» – це коло питань , щодо яких людина добре обізнана , має досвід [11]	Компетентність у певній сфері – це поєднання відповідних знань і здібностей , що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній. Компетентність полягає у володінні компетенцією, що включає особистісне ставлення до неї та до предмета діяльності
Бондар С.	«Компетенції – це здатність розв'язувати проблеми, що забезпечується не лише володінням готовою інформацією, а й інтенсивною участю розуму, досвіду, творчих здібностей учнів» [1, с. 9].	«Компетентність – це здатність особистості... в органічній єдності з цінностями людини... в умовах глибокої зацікавленості діяти » [1]
http://www.osvita.ua	Компетенція – наявність освітнього результату , вираженого у підготовці випускника школи до реального володіння методами, засобами діяльності, володіння такої форми поєднання знань, умінь, навичок , яка дає змогу досягнути поставленої мети [16]	Компетентність – знання в дії
Шишов С.	Загальна здатність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях , набутих завдяки навчанню	«Бути компетентним не означає бути ученим чи освіченим » [12]
Глосарій термінів ринку праці Європейського фонду освіти (НФО, 1997)	1. Наявність у людини знань, досвіду , щоб робити що-небудь добре або ефективно. 2. Відповідність обізнаності та вимог, висунутих при влаштуванні на роботу. 3. Здатність виконувати особливі трудові функції	
http://www.osvita.ua		«Компетентність» є похідним від «компетентний». А слово «компетентний» включає два загальні аспекти: 1) певні знання людини в якій-небудь галузі; яка з чим-небудь добре обізнана , тямуща; 2) певні повноваження , повноправність
Оксфордський словник		«Компетентність» (competent) – наявність достатніх здібностей, умінь, знань, повноважень [15, с. 235]
Словник сучасної англійської мови		Компетентність – здатність діяти , відповідати певним вимогам, проявляти знання і вміння у певних практичних ситуаціях [13, с. 270]
Словник іншомовних слів		«Компетентний» походить від латинського competentia – належний, відповідний. Це слово означає 1) досвідчений у певній галузі, в якомусь питанні; 2) повноважний, повноправний у розв'язанні якоїсь справи . Поняття «компетентність» цим словником трактується як поінформованість, обізнаність, авторитетність [10, с. 431]
Зимня І.	Компетенція – це «програма», на основі якої розвивається компетентність (І. Зимня, 2005)	«Компетентність у порівнянні з компетенцією значно ширше. Воно охоплює когнітивно-знаннєвий, мотиваційний, регулятивний компоненти»
Татур Ю.	Потенціал особистості для успішної діяльності	«Прагнення, які проявлені на практиці, і здібність (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, вміння, досвід, особисті якості та ін.) для успішної творчої (продуктивної) діяльності у професійній та соціальній галузі, усвідомлюючи її соціальну значущість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення»

Компетентність включає здатність мобілізувати наявні знання, приймати обґрунтовані рішення та відповідати за результати власних дій. Отже, «компетентність» є похідним від «компетенції».

Науковці виділяють суттєві ознаки терміна «компетенція»:

- коло обізнаних питань і досвід людини;
- якісне опанування змісту освіти;
- норма якісної освітньої діяльності учня;
- участь розуму, досвіду, творчих здібностей учнів;

- знання, досвід, обізнаність;
- знання, вміння, навички, їх практична цінність;

- вимоги підготовки до якісного результату.

Відповідно до даного розуміння суті понять у школі учні набувають освітні компетенції як складні узагальнені способи діяльності, наперед задані соціальні вимоги до освітньої підготовки школярів, необхідні для їх якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Освітня компетенція як рівень розвитку особистості учня пов'язана з якісним опануванням змісту освіти [9, 11].

Щоб зрозуміти природу терміна «компетенції», наведемо англомовні тлумачення у перекладі. Термін «компетенції» прийшов у нашу мову з англійської. Оскільки термін багатозначний, це викликає плутанину. В англомовних є аналогічний термін «професійно важливі якості». Це Knowledge, Skills, Aptitudes (Abilities, Attributes) and Other characteristics, скорочено KSAO. У перекладі це означає «знання, навички, здібності та інші характеристики»

1. Характеристика індивіда, що лежить в основі успішної діяльності в рамках певної роботи чи ситуації (Spencer and Spencer, 1993).

2. Те, чим є індивід, те, що він знає і що робить (Brockbank et al., 1999).

3. Деталізований, виражений у поведінкових термінах опис навичок і особистісних рис, необхідних працівнику для успішного виконання своєї роботи (Mansfield, 1996).

4. Визначені характеристики або здібності людини, які дають можливість їй виконати дії, що приведуть до ефективного результату (Boyatzis, 1982).

5. Виражені характеристики людини, включаючи знання, навички і форми поведінки, необхідні для виконання роботи (Ledford, 1995).

6. Знання, навички або особистісні установки, ставлення до навколишньої реальності, необхідні для успішного виконання тієї чи іншої професійної діяльності (Lambrecht, 1991).

7. Чинники, що сприяють досягненню високого рівня ефективності у діяльності (Armstrong, 1999).

8. Компоненти поведінки, відмінні від особистісних та інтелектуальних особливостей (McClelland, 1973).

9. Знання, навички, здібності та інші атрибути індивіда, необхідні для виконання якої-небудь діяльності (Blancero, Boroski & Dyer, 1996).

10. Знання, навички або здібності, які проявляє індивідуум (Ulrich, Brockbank, Yeung & Lake, 1995).

Отже, за кордоном розглядають компетенцію як опис поведінки людини, бажаний для роботодавця.

Що стосується українського менталітету, то в умовах модернізації важливими якостями особистості стають ініціативність, здатність критично мислити, знаходити нестандартні рішення, вміння вибирати професійний шлях, готовність навчатися протягом життя. За даними дослідження консалтингової групи Leader ship, IQ успішних керівників і спеціалістів визначають: особисті якості – 81 %, знання, уміння – 11 %, інше – 8 % [15]. У класифікації А. В. Хуторського є особистісна компетенція, спрямована на самодовершення, саморегуляцію, самопідтримку. З'ясуємо, які саме особисті якості хочуть бачити у своїх робітників роботодавці. За даними досліджень провідних російських бізнес-шкіл, цими якостями є позитивний вплив, уміння управляти стресом, креативність, емоційний інтелект, системне мислення [11]. Виходячи з вищезазначеного, можна узагальнити, що сьогодні в успішного працівника цінується:

- саморозвиток;
- позитивне мислення;
- системність мислення;
- встановлення взаєморозуміння.

Отже, робочим визначенням «компетенції», на нашу думку, може бути таке: «Компетенція» – це інтеграція знань, умінь, навичок і особистісних якостей, яка має реалізуватися в житті й привести людину до професійного зростання».

Шляхи розвитку особистісної компетенції на уроках у загальноосвітній школі мають зводитися до формування мотивації до навчання (це можливо на основі використання методик дієвих та особистісно орієнтованих технологій), широкого застосування самостійних робіт для старшокласників як елемента радості успіху, створення умов для розвитку ініціативи й творчості на основі групової навчальної діяльності. Підліток у спілкуванні набуває досвіду організаторських здібностей. Він стає впевненішим у собі, успішним. І тоді в нього знижується тривожність, з'являється відчуття комфортності, позитивні емоції. Іде активне становлення особистості, змінюється характер взаємовідносин між учнями, з'являється доброзичливість, приязність. Ці особливості сприяють формуванню фізично й духовно здорової особистості, здатної в подальшому вдосконалюватися й розвиватися [8].

Практика показує, що впровадження у навчально-виховний процес з економічної географії цієї методики підвищує рівень мотивації до навчання і предметної компетенції, зрізи знань показують позитивну динаміку якості знань, зростає творча активність старшокласників. Щодо розвитку особистісних компетенцій, то учні набувають таких якостей, як самостійність, пізнавальна активність, організованість, відповідальність, креативність, потреба в постійному розвитку, вміння працювати

в колективі, виступати, дискутувати, професійно зростати. Отже, компонентами компетенції є активне мотивоване знання й розуміння як діяти.

На уроках географії можливе застосування методики формування компетенцій. Наприклад, на комбінованих уроках з географії доречно запровадити використання вправи «Географічна розминка», незалежно від того, яка тема вивчається, адже розминка географічна. Мета: розвивати швидкість пригадування вивченого матеріалу, пам'ять, інтелектуальний рівень.

Завдання.

1. За три хвилини напишіть десять назв чагарникових рослин на території України.

2. За три хвилини напишіть назви країн-експортерів нафти, що є членами ОПЕК.

3. За три хвилини складіть список десяти національних парків України.

4. За три хвилини напишіть назви семи провідних країн зі світової виплавки алюмінію.

5. За три хвилини напишіть десять країн-лідерів за середнім валовим збором зернових.

Завдання.

Вчитель називає географічний об'єкт, а учні коротко пояснюють, що це за об'єкт і де він знаходиться.

Наприклад. Анхель – водоспад, Південна Америка. Ялпуг – найбільше озеро України, в заплаві р. Дунаю. Атакама – найсухіша пустеля Південної Америки. Декан – плоскогір'я на півострові Індостан. Косцюшко – найвища вершина Австралійських Альп в Австралії [7].

У структуру комбінованого уроку можна ввести методичний прийом «**Рецензія відповіді**». Після усного опитування учня його товариші дають оцінку відповіді за такими критеріями: а) правильність; б) повнота; в) використання географічної карти; г) аналіз допущених помилок; г) виправлення помилок; д) оцінка відповіді. Метод «Рецензія відповіді» дає можливість старшокласникам, які виступають перед колективом, подолати хвилювання, логічно формулювати думки. Цей прийом допомагає учню перебороти бар'єр нерішучості, вчить виступати перед аудиторією, висловлювати свою думку.

Під час вивчення нового матеріалу можна порекомендувати застосовувати самостійні роботи, які формують думку, розвивають самостійні навички тощо. Завдання для самостійної роботи мають включати вміння аналізувати, порівнювати, зіставляти, систематизувати інформацію з кількох джерел, деталізувати та ставити питання, вміння знаходити в тексті потрібне, грамотно й стисло викладати власну позицію (думку) або узагальнений матеріал. На початковому етапі такої роботи вчитель має не тільки складати завдання, а й прописувати для учнів алгоритми виконання їх, учити працювати з атласом, навчальними посібниками, Інтернет-ресурсом, типовими планами тощо.

На етапі закріплення вивченого матеріалу можна використати прийом «**Прес**». Розглянемо мето-

дику його застосування у навчальному процесі. Його суть полягає в тому, що учень, повідомляючи інформацію, обов'язково має дотримуватися етапів логічної послідовності: 1) починати виклад думки зі слів «Я вважаю, що...»; 2) обґрунтування думки, причини її виникнення слід починати зі слів «...тому, що...»; 3) для підтвердження своєї позиції наведіть приклад (Наприклад, ...); 4) зробіть узагальнення думки (Отже, ...) [8]. Цей прийом корисний для формування вмінь виступати, логічно будувати думки, обґрунтовувати їх, набувати впевненості у собі.

Творчий учитель спроможний реалізувати поставлене суспільством перед школою завдання: сформувати людину, здатну творчо мислити, приймати рішення, мати власну позицію, адаптуватися до умов життя, здатну до мобільності, швидкої зміни соціальних ролей, тобто бути людиною компетентною, успішною і сприяти розвитку суспільства. Розвиваючи особистісні компетенції на уроках географії, ми формуємо компетентність як готовність і здатність індивідуума застосовувати на практиці набуті компетенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б о н д а р С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія 1 хімія в школі. – 2003. – № 2. – С. 8–9.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – С. 560.
3. Г у р н я к І. А. Методика реалізації компетентного підходу в процесі навчання хімії. – Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 17.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 409.
5. Навчальні програми для 12-річної школи. Географія. /<http://www.mon.gov.ua/edukation/average/new-pr/611/geo.doc>
6. О в ч а р у к О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні (Рекомендації з освіт. політики). – К.: К.І.С., 2003. – С.13–43.
7. П е с т у ш к о В. Ю., У в а р о в а Г. Ш. Географія: Підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2009. – 288 с.
8. П о к а с ь Л., М о т о в и л ь к О. Методика формування комунікативної компетентності у старшокласників на уроках географії // Географія та основи економіки в школі. – 2011. – № 2. – С. 2–6.
9. Р о д и г і н а І. В. Компетентісно орієнтований підхід до навчання / Настільна книга педагога / Упоряд.: Андреева В. М., Григораш В. В. – Харків: Вид. група «Основа», 2006. – С. 201–228.
10. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1985. – 938 с.
11. Х у т о р с к о й А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
12. Ш и ш о в С. Е., К а л ь н е й В. А. Школа: мониторинг качества образования. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 320 с.
13. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Longman Dictionaries, 1995. – 1668 p.
14. Millenium Development Goals. Ministry of Economy and European Integration of Ukraine. – Kyiv. – 2003. – 27 p.
15. Oxford advanced learner's dictionary / Oxford: Oxford University Press, 1989. – 1579 p.
16. <http://www.osvita.ua>